

Vrijheid is een luxe

Florian Jacobs, 10 april 2025

Nogmaals hartelijk welkom op de ISVW. De ISVW staat voor Internationale School voor Wijsbegeerte, een hele mondvol, en je bent hier eigenlijk niet op bezoek geweest als je niet even bent ondergedompeld in de filosofie. Ik ga dan ook nu een kwartiertje filosoferen over vrijheid.

Allereerst wil ik stilstaan bij dat werkwoord: 'filosoferen'. Filosoferen is de kunst van het redeneren. Die houdt in dat je eerst bepaalt waar je iets zinnigs over denkt te kunnen zeggen, en dat je daar dan een nauwkeurige gedachtegang over opbouwt. Een geslaagde filosofische redenering kun je vergelijken met het moment dat de zon doorbreekt: even baadt de wereld in een helder licht.

Filosoferen kan over van alles en nog wat, maar niet elk onderwerp is even geschikt voor een filosofisch gesprek. Dat heeft te maken met ons taalgebruik. Als we onze mond opendoen, gebruiken we woorden die ofwel iets aanduiden wat in de wereld bestaat, ofwel iets aanduiden wat ons overkomt, ofwel een combinatie van die twee. Het eerste is het beschrijven van een toestand, iets objectiefs, het tweede het beschrijven van een ervaring, iets subjectiefs. Ik kan jullie bijvoorbeeld vertellen dat we in een zaal zijn, dat jullie op een stoel zitten, dat het zoveel graden Celsius is: allemaal objectieve toestanden. Daar is niets filosofisch aan. Ik kan jullie ook vertellen over mijn herinneringen aan deze zaal, jullie vragen of de stoel hard of zacht aanvoelt, peilen of jullie het warm of koud hebben: allemaal subjectieve ervaringen. Echt filosofisch is dat nog niet.

Een gesprek wordt pas filosofisch als we stilstaan bij de woorden die bestaan uit een combinatie van toestand en ervaring. Die woorden liggen namelijk niet zo vast als de objectieve toestandswaarden en de subjectieve ervaringswoorden. Ja, je hebt filosofen die zich afvragen of het gras groen is, en dat is een heel taalfilosofisch debat bovendien, maar dat soort gesprekken

geloof ik doorgaans wel. Ik vind het veel boeiender om na te gaan hoe we woorden gebruiken die zowel een objectief als een subjectief element hebben. Zoals het woord 'vrijheid'.

Vrijheid is iets wat zowel bestaat in de wereld als iets wat ons overkomt. Vrijheid is zowel objectief als subjectief, toestand én ervaring. Neem een gevangenis. Die bestaan. Wie in een cel moet zitten, een gevangene, is minder vrij dan wie vrijuit die cel in en uit kan lopen. Tegelijkertijd, als we het perspectief van de gevangene innemen, kan die liggend op bed vrijuit over van alles denken, terwijl de cipier die in- en uitloopt allerlei verplichtingen heeft te volbrengen. Het zou kunnen dat de gevangene zich vrijer *voelt* dan haar bewaker. Wie is er dan de meest vrije van deze twee?

We vieren dit jaar 80 jaar vrijheid. Dat duidt op een toestand: Nederland is tachtig jaar niet bezet. Maar ervaren wij ook 80 jaar vrijheid? Dat hangt af van degene aan wie je het vraagt. Mijn vrouw is Nederlander, maar ze komt uit Letland, en dat land is 35 jaar niet bezet, de langste periode in de geschiedenis van Letland. Voor haar is 80 jaar vrijheid eerder een hoop voor de toekomst, niet iets om op terug te blikken. Ik voel me er eerlijk gezegd ook wat ongemakkelijk bij, bij die 80 jaar, het komt wat navelstaarderig op mij over: kijk ons in het noordwesten van Europa eens 80 jaar vrij zijn. Het zuidoosten van Europa, de Krim, is vast heel blij voor ons.

Vrij zijn is iets anders dan je vrij voelen en de ervaring van vrijheid is voor de een iets anders dan voor de ander. Bezien we vrijheid als een combinatie van toestand en ervaring, dan blijkt het een glibberig begrip. Dat de woorden zich niet zo eenvoudig laten vangen, is overigens een hele gangbare ervaring als je aan het filosoferen bent, en de kunst is dan om niet op te houden met redeneren en iets anders te gaan doen, maar om door te graven. Het doel van filosoferen is immers niet om een perfect woordgebruik te vinden, vrijheid is dit en daarmee basta, maar wel om woorden beter te gebruiken, nauwkeuriger, veelzijdiger.

Vrijheid gaat bovendien ook nog eens ergens over. Het is geen neutraal begrip, maar iets waarvan iedereen altijd meer lijkt te willen. Het is ook een politiek begrip. Vind maar eens een politieke partij die niet zegt voor vrijheid te staan. Maar wat willen we precies, en waar staat zo'n politieke vrijheidspartij precies voor?

Gelukkig is dit niet de eerste keer dat een filosoof de handschoen van vrijheid oppakt. De geschiedenis zit vol met ideeën over en aanscherpingen van vrijheid. Beroemd is het onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid van Isaiah Berlin. Het vervelende van dat begrippenpaar heb ik altijd de wasmand van connotaties gevonden die je ermee over je publiek uitstort. Berlins onderscheid is nochtans geen heel moeilijk onderscheid: negatieve vrijheid kijkt slechts naar de toestand waarin een individu zich bevindt, en kijkt alleen in hoeverre dat individu gehinderd wordt. Hoe meer hinder je ondervindt, hoe onvrij je bent. Simpel. Maar we zagen al aan het voorbeeld van de vrijuit denkende gevangene en de plichtsgebonden cipier dat het allemaal zo eenvoudig niet is. Vrijheid bestaat ook uit doen wat je wil, waar, wanneer en met wie dan ook. Dat is meer dan kijken naar hinder voor het individu, dat gaat erom of de persoon in kwestie haar omgeving als een vrije ervaart. Positieve vrijheid kijkt naar vrijheid als voorwaarde voor zelfontplooiing. Ben je niet alleen vrij *van* bepaalde zaken, maar ook vrij *om* te doen wat je wil, om te zijn wie je wil zijn?

Het volgende voorbeeld zet dit onderscheid op scherp. Ik ontleen het aan Timothy Snyders recente boek *On Freedom*: nadat het Oekraïense leger in maart 2022 de Russen uit de bezette gebieden rondom Kyiv had weten te verjagen, waren de Oekraïners bevrijd. In veel gevallen was van hun huis evenwel een puinhoop over. Ze waren bevrijd, van de bezetter, maar daar is dan ook alles mee gezegd. Snyder schrijft dat 'vrijheid niet alleen maar een ontbreken van het kwaad is, maar ook een aanwezigheid van het goede'. De ontzette Oekraïners waren bevrijd, maar nog niet vrij. Hij merkt ook op dat als Oekraïners over vrijheid spreken, ze nooit spreken over vrijheid als vrijheid *van*, voornamelijk van Rusland, maar als vrijheid *om*, om het eigen leven gestalte te geven.

Die vrijheid heeft meer nodig dan afwezigheid: je hebt andere mensen nodig, een dak boven je hoofd, mogelijkheden om aan eten en drinken te komen. We zijn niet alleen individuen die om vrij te kunnen zijn elkaar vooral niet in de weg moeten lopen, we zijn ook in een gemeenschap ingebedde wezens, personen die elkaar behoeven om vrijheid te kunnen ervaren. Politieke keuzes zorgen voor de aanwezigheid van een gemeenschap, van huizen. Of voor het ontbreken ervan.

Gewapend met dit onderscheid kunnen we onze voorbeelden beter begrijpen. De cipier is dan wel minder beperkt in diens handelen dan de gevangene, maar als de gevangene in haar omgeving meer mogelijkheden ziet om zich te ontplooien dan de cipier ervaart in de hare, kunnen we spreken van twee aparte gevallen van vrijheid. En 80 jaar vrijheid blijkt om meer te gaan dan 80 jaar geen nazi's op straat. 80 jaar vrijheid gaat ook over 80 jaar onszelf kunnen ontplooien, vrijheid in politieke verbondenheid, aanwezige en beleefde vrijheid. We vieren dat we vrij zijn en dat we dat zo ervaren.

Maar als dat zo is, dan omhelst vrijheid vieren meer dan een terugblikken op 80 jaar niet-bezet-zijn. Dan is vrijheid een taak om te blijven volbrengen. De ervaring van vrijheid is immers geen schaars goed dat machthebbers verdelen. Iedere ervaring van vrijheid brengt meer vrijheid in de wereld. Vrijheid als toestand is eindig: die vrijheid houdt op bij hinder. Vrijheid als ervaring is oneindig: die groeit naarmate we die beleven. Als een politieke partij zegt voor vrijheid te staan, zegt die daar niet genoeg mee. Bepleit die een politiek die de ervaring van vrijheid vergroot voor alleen een selecte groep, een bepaald land of, idealiter, voor alle of althans zoveel mogelijk mensen?

Ik hoop dat u drie gedachten over vrijheid overhoudt van deze lezing. Eén: vrijheid bestaat uit zowel de toestand als de ervaring van vrijheid. Twee: als een politieke partij zegt voor vrijheid te zijn, betekent dat vaak vrijheid voor enkelen, niet voor iedereen. En drie: vrijheid is een luxe die tamelijk uniek is in de wereldgeschiedenis. Wij zetelen er al 80 jaar comfortabel in. Juist daarom kunnen we niet blind zijn voor de vrijheidsstrijd die anderen leveren. Slava Oekraini. Dank u wel.